

хисту учасників навчально-виховного процесу. Все це сприятиме підвищенню якості робочої сили та економічному зростанню регіонів і країни в цілому.

Економічна міцність і підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки залежатиме від темпів економічного зростання її регіонів, але за умови обов'язкового використання знаннєвої економіки. Тому питання впливу рівня освіти населення на показники економічного зростання регіонів потребують подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Михаць С. О. Роль освіти як фактора економічного зростання в умовах перехідної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / С. О. Михаць. – К. : Київ. нац. екон. ун-т, 2004. – 20 с.
2. Качан Є. П. Управління трудовими ресурсами : навч. посіб. / Є. П. Качан, Д. Г. Шушпанов. – К. : Юридична книга, 2003. – 258 с.
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрана.

УДК 330.111.62

ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Н. В. Оленцевич, кандидат економічних наук

Протягом майже двадцяти років в Україні відбуваються ринкові трансформації, зміст яких зводиться до перетворення економічної, соціальної та правової систем суспільства з метою формування нового середовища і умов соціально-економічного розвитку. Вагомий фактор здійснення цих перетворень значною мірою впливають інституційні чинники, покликані сприяти формуванню основ ефективної взаємодії приватних підприємств, публічних компаній і урядових установ для забезпечення конкурентоспроможності національної економіки й економічного зростання. Якість інституційного оточення впливає на розподіл і раціональність використання економічних ресурсів, відбивається на прийнятті інвестиційних рішень і організації виробництва, створює підґрунтя для реалізації стратегічних програм розвитку суспільства. Окрім того, інституційна складова впливає через зміни відносин і структури власності, трансформація яких створила чи не найбільше коло проблем і поставила питання про адекватність створених в

Україні умов економічного розвитку засадам функціонування ринкової економіки.

Слід констатувати, що приватизація, яка відбулась у країні, не виконала ролі інструмента ринкової трансформації. Задекларовані цілі залучення широких верств суспільства до розподілу державного майна та створення інституту ефективних власників залишилися здебільшого красивим гаслом реформаторів. І якщо на перших етапах здійснення реформ роздержавлення власності розглядалось як можливий інструмент забезпечення стратегічного розвитку економіки, то згодом приватизація державного майна перетворилася лише на джерело наповнення державного бюджету. Зараз частка держсектора у ВВП України залишається досить значною і становить 37 %, що вище, ніж у більшості розвинених країн світу, зокрема у Канаді, Англії, Італії – близько 15 %, у США й Німеччині – близько 20 %, у Польщі – 25 % [1]. Проте функція управління держмайном здійснюється вкрай неефективно. Понад 500 підприємств з 4000, у яких 50 % і більше належить державі, перебувають

на стадії банкрутства; у понад 400 підприємствах розмір державних корпоративних прав є недостатнім для здійснення державою повноважень з управління ними. Діяльність державних компаній і їх корпоративне управління є непрозорими, важкоконтрольованими й низькоєфективними [1]. Необґрунтовані заборони приватизації призводять до використання державного майна не за призначенням, його руйнування, відчуження за нелегальними схемами і, як наслідок, до втрати інвестиційної привабливості. Державний бюджет недоотримує кошти внаслідок відсутності чіткої позиції держави щодо продажу об'єктів приватизації. За таких умов можливість забезпечення ефективного функціонування і розвитку важливих галузей вітчизняної економіки – енергетики, вугільної промисловості, транспорту, житлово-комунального господарства, – досить сумнівна, оскільки, на думку інвесторів, вони непривабливі для приватизації, а залишення їх у державній або комунальній власності потребує здійснення кардинальних інституціональних реформ.

З позицій інституціоналізму аналіз розвитку відносин власності включає не лише економічні відносини, а й соціальні, політичні, правові, етичні, психологічні, національні, духовні та ін. Акцент зроблено на важливості інституційних складових тому, що саме вони відіграють визначальну роль у цілеспрямованій, з боку держави, перебудові відносин власності, соціальних, економічних і юридичних інститутів. Власність зумовлює мету функціонування і розвитку національної економіки, визначає соціальну структуру суспільства, мотивацію суб'єктів господарювання і спосіб розподілу результатів праці. Отже, питання функціонування і розподілу власності у суспільстві завжди викликає неабиякий науковий і практичний інтерес дослідників.

Важливий вклад у дослідження інституційних складових розвитку соціально-економічних систем суспільства та розробку практичних питань розподілу прав і відносин власності зробили провідні вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких Д. Норт, В. Геєць, А. Гриценко, В. Базилевич, П. Єщенко, П. Половінкін, Л. Мельник, М. Корецький, І. Бочан,

Л. Шинкарук, Р. Капелюшніков та ін. Проте, незважаючи на значну кількість робіт з означеної тематики, досліджень щодо специфіки інституційних складових розвитку вітчизняної економіки, зокрема особливостей і умов функціонування відносин власності, все ще бракує.

Метою статті є обґрунтування інституційних чинників, що супроводжують формування відносин власності в національній економіці України. Основним завданням є дослідження сучасних інституційних умов функціонування відносин власності та визначення їх місця у забезпеченні соціально-економічного добробуту суспільства.

Відомо, що лауреат Нобелівської премії Д. Норт приділяв значну увагу дослідженню формальних і неформальних інститутів, які формують певні правила або порядок дій, що впливають на набір можливих варіантів і визначають у такий спосіб шляхи розвитку суспільства. І якщо раніше інститути уявлялись здебільшого як юридичні установи, безпосередньо спостережні форми соціальної поведінки, певний набір соціальних ролей або як типи організацій, то у працях Д. Норта їх розглянуто як явища більш загальні та більш високого порядку, а саме як регулятори суспільних явищ [2]. Це дозволяє визначити роль інститутів як найбільш суттєвих елементів суспільних систем, за допомогою яких можливо не тільки пояснити різноманіття соціальних процесів, але і раціоналізувати перспективи розвитку економіки.

Згідно із даними офіційної статистики, на початок 2012 р. в Україні було зареєстровано понад 1,32 млн суб'єктів господарювання, різних за організаційно-правовими формами і розмірами [3, с. 62]. Проте, незважаючи на чималу кількість власників, неупереджений аналіз свідчить, що розвиток відносин власності відбувається у сучасних умовах у напрямі збагачення обмеженого кола можновладних осіб і груп із особливими економічними інтересами (промислово-фінансових груп), які, маючи доступ до органів державної влади, регулюють правові норми задля забезпечення власної економічної вигоди та через неформальні зв'язки впливають на урядові рішення. Соціальна

складова добробуту населення з метою зменшення майнового розшарування і розвитку всього суспільства не відіграють пріоритетного значення у функціонуванні інститутів влади, держави та бізнесу.

Характеризуючи інституційне середовище, слід зазначити, що тут панує неконкурентний капітал і бізнес, який не виробляє, а перерозподіляє, що веде до незахищеності прав власності та розквіту тіньової економіки. Відомо, що для існування ефективних власників зміни лише юридичної форми власності недостатньо. Це важлива передумова, але лише одна з багатьох. Більш вагоме значення має забезпечення єдності соціально-економічного, політичного, інституційного, правового середовищ, що формують необхідні передумови для розвитку відносин власності. Враховуючи те, що суб'єктами власності можуть бути окремі індивіди, групи осіб, що об'єднанні у різноманітні організаційно-правові форми, державні органи влади різного рівня, інституційний аспект взаємодії між ними слід розглядати як такий, що значною мірою впливає на формування відносин власності й ефективність функціонування відповідних інститутів.

Ефективність створених інститутів обумовлює не лише внутрішні параметри й умови розвитку національної економіки, але й впливає на конкурентоспроможність країни у міжнародних відносинах, з метою визначення якої, а також оцінки потенціалу розвитку країн

у середньостроковій і довготривалій перспективі Всесвітнім економічним форумом було запроваджено розрахунок індексу глобальної конкурентоспроможності. В основу методології розрахунку було покладено розуміння конкурентоспроможності як «набору інститутів, політик і факторів, що визначають рівень продуктивності країни» [4, с. 11]. З 2004 р., коли вперше було складено рейтинг 130 країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності, Україна не піднімалась вище сьомого десятка країн, а у період кризи навіть опустилася на 82-ге місце. Дані аналізу свідчать, що критичним відставанням у формуванні загального потенціалу конкурентоспроможності й розвитку економіки є фактор інститутів, якість яких щороку погіршується. Це викликано «високою корумпованістю держапарату, непрозорістю та непередбачуваністю урядової політики, незадовільним станом захисту прав власності як щодо вирішення господарських спорів і неправомірного переділу власності владою, так і щодо захисту від кримінального захоплення власності господарюючих суб'єктів шляхом рейдерства, низьким рівнем корпоративної культури, монополізацією окремих стратегічних ринків» тощо [5, с. 434–435]. Потенційну загрозу для конкурентоспроможності країни становлять чинники інфраструктури, макроекономічної стабільності, рівня розвиненості фінансового ринку та бізнесу, технологічної готовності або інновацій (табл.).

Таблиця

Якість окремих чинників у формуванні конкурентоспроможності та розвитку України у 2007–2011 рр. [4, 5]

Чинник	Конкурентні переваги	Потенційні загрози	Критичні відставання
Інститути	–	+	–
Інфраструктура	–	+	–
Макроекономічна стабільність	–	+	–
Вища освіта та професійна підготовка	+	–	–
Ефективність товарного ринку	–	–	+
Ефективність ринку праці	+	–	–
Розвиненість фінансового ринку	–	+	–
Розвиненість бізнесу	–	+	–
Інновації	+	–	–

Примітка. До конкурентних переваг віднесено ті фактори, що перебувають у першій та другій чверті рейтингу країн за відповідним фактором – 1–65 місце; до потенційних загроз – ті, що перебувають у третій чверті – 66–98 місце; до критичних відставань – у останній чверті – 99–131 місце.

Низька технологічність вітчизняного виробництва значною мірою впливає на формування відносин власності в національній економіці й тісно пов'язана з чинниками, що регулюють рівень розвиненості бізнесу. Україна має конкурентні переваги лише як поставальник сировинної продукції експортно-орієнтованих галузей. Ця тенденція потребує зміни у напрямі підвищення технологічного рівня виробництва, забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку країни за рахунок використання інтенсивних факторів економічного зростання і відмови від ресурсо-сировинної спеціалізації національної економіки.

Рівень наукомісткості ВВП, який вимірюється співвідношенням витрат на наукові й науково-технічні роботи до ВВП, зменшився за 1996–2008 рр. майже на 40 %, що свідчить про поширення процесів руйнування фінансових засад відновлення інноваційного потенціалу держави. Водночас намітилися певні зрушення щодо інноваційно активних підприємств у промисловості, частка яких зросла за період 2008–2011 рр. з 13 до 16,2 % загальної їх кількості [3, с. 165]. Проте загальна тенденція є спадною, бо в цілому рівень показників інноваційної активності промислових підприємств є удвічі нижчий, ніж 20 років тому [6, с. 45]. І одна із головних причин такої ситуації полягає в тому, що держава майже не опікується розвитком науки й інновацій, тоді як у всьому світі високі технології впроваджуються лише за рахунок активної державної підтримки. Об'єктами державного підприємництва стають ті види господарської діяльності, для яких потрібні значні обсяги інвестиційних ресурсів, що мають тривалі терміни окупності та невисокий рівень рентабельності, проте існування яких необхідне для створення засад функціонування національної економіки й розвитку всього національного господарського комплексу. Це фундаментальні дослідження, об'єкти транспортної, енергетичної і соціальної інфраструктури, так звані базові галузі виробництва, відносно низька рентабельність яких не приваблює приватний бізнес, особливо на фоні можливості вибору і розвитку більш прибуткових сфер застосування приватного капіталу. За таких умов сфера державної

економіки, з одного боку, займає економічний простір, не зайнятий приватним сектором, а з іншого – підтримує умови для функціонування бізнесу і створює регулюючий вплив на діяльність останнього.

Ще одним специфічним чинником економічного розвитку в українських реаліях є політичний процес, вплив якого на відносини власності забезпечує певні преференції представникам тих або тих політичних сил, або їх прихильникам. В Україні політико-економічний популізм підриває основи стабільності та розвитку економіки та суспільства загалом: політичний популізм надає пріоритет політичній доцільності та волі можновладця перед законом; економічний популізм допускає проведення безвідповідальної грошової і бюджетної політики, що поглиблює кризове становище економіки і соціальної сфери. Це породжує не лише економічні та політичні кризи, але і підриває інститути державної і приватної власності, оскільки постійна інфляція є прихованим вилученням прибутків і заощаджень (власності) громадян. Популізм як спосіб реалізації державної політики зумовлений недостатньою розвиненістю у суспільстві системи політичних і економічних інститутів. Унаслідок цього певні суб'єкти господарювання (або групи) отримують можливість безпосередньо впливати на прийняття рішень інститутами влади, що, як правило, не відповідають загальнодержавним і суспільним інтересам.

Персоналізм, пріоритетність особистих зв'язків, перевага родинних і дружніх зв'язків пронизують усі прошарки взаємовідносин у суспільстві, а особливо вищі ешелони влади. Спроби «зламати» існуючу ситуацію шляхом прийняття низки антикорупційних законів є неефективними, неможливо кардинально змінити політикум і владу, якщо не зачіпати глибинних причин і майже не впливати на інституційні чинники. Між іншим, інститути, надаючи економічним суб'єктам інформацію про норми господарської поведінки, створюють певне середовище для реалізації їх економічних інтересів, забезпечують упорядкованість і спрямованість взаємодії. У свідомості індивідів-суб'єктів господарювання повинна відбутися трансформація, пов'язана з уточ-

ненням природного змісту мети виробництва – реалізації багатоманітних інтересів і задоволення потреб людини, яка має розвиватися в умовах органічної єдності з навколишнім середовищем, що відповідає гідним умовам життя. На жаль, у сучасних умовах «рентоорієнтованість влади та її залежність в ухваленні господарських рішень від галузевого лобізму, чия діяльність спрямована на задоволення поточної кон'юнктури, зумовлює відсутність стратегічних підходів до розвитку промисловості з підміною формально задекларованих стратегічних цілей усієї галузі на фактично підтримувані кон'юнктурні цілі окремих лобістських бізнес-груп» [5, с. 441]. Цей фактор стає причиною технологічної, структурної, відтворювальної відсталості вітчизняного виробництва і без його усунення поліпшення стану національної економіки неможливо. Деструктивні явища у вітчизняному виробництві зумовлюються низькою ефективністю діяльності інституту держави. Саме він створює формальні правила, що мотивують діяльність суб'єктів господарювання у певних сферах виробництва (промисловості), впливаючи на формування технологічних, організаційних і управлінських механізмів.

Щоб провести ефективну державну політику, потрібно створити комплекс інститутів, адаптований до вимог ринкової економіки та процесів соціалізації економічних результатів, які б сприяли розвитку економіки шляхом захисту прав власності, розширення можливостей добровільного укладення контрактів і зниження рівня трансакційних витрат. Теоретичні дослідження і прикладний досвід засвідчують, що прогрес сучасної держави детермінується розвитком демократичних інститутів агрегування інтересів. Ці інститути дозволяють громадянам найбільш цивілізованим способом відбирати своїх представників в органах влади – шляхом голосування руками, інакше найбільш розповсюдженою стає інша форма – «голосування ногами», тобто міграція до країн з найбільш сприятливими політичними та економічними умовами, або перехід діяльності

з легального до позалегального сектора економіки. Регулюючий вплив держави повинен бути вагомим настільки, щоб скоординувати дії суб'єктів господарювання на задоволення як поточних, так і майбутніх потреб суспільства. Головною метою і критерієм ефективності проведення державної політики повинен стати добробут населення. В якій мірі відносини власності створюють сприятливі умови для вирішення загальнодержавних проблем, мірою яких є добробут кожного члена суспільства, – саме це має бути вихідною умовою для вирішення питань щодо формування інституційного середовища, яке повинно забезпечувати самодостатність національної економіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки [Електронний ресурс] / Комітет з економічних реформ при Президенті України. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf. – Назва з екрана.
2. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт ; [пер. з англ. І. Дзюб]. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
3. Україна у цифрах у 2011 році. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – К. : [б. в.], 2012. – 251 с.
4. Отчет о конкурентоспособности регионов Украины 2011 [Електронний ресурс] / Фонд «Эффективное управление». – Режим доступу: http://www.competitiveukraine.org/upload/reports/chapter3_rus.pdf. – Назва з екрана.
5. Структурні зміни та економічний розвиток України : монографія / [Геєць В. М., Шинкарук Л. В., Артёмова Т. І. та ін.] ; за ред. Л. В. Шинкарук ; Ін-т екон. та прогнозів. – К. : [б. в.], 2011. – 696 с.
6. Потенціал ендogenous зростання економіки України : монографія / [Скрипниченко М. І., Приходько Т. І., Сіденко В. Р. та ін.] ; за ред. М. І. Скрипниченко ; Ін-т екон. та прогнозів. – К. : [б. в.], 2010. – 436 с.